

Tadeusz Gołgowski

"Le Mystère de l'Eucharistie. Genèse et interprétation de la liturgie eucharistique byzantine", Henryk Paprocki, Paris 1993 : [recenzja]

Collectanea Theologica 64/2, 209-211

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

hasel jest Peter Grossmann. Inne miejscowości, gdzie brak informacji o zabytkach, opisane są skromniej. W większości przypadków podane jest położenie miejscowości oraz wzmianki o niej w źródłach historycznych.

Mocną stroną Encyklopedii koptyjskiej są hasła omawiające wszystkie najważniejsze działy sztuki koptyjskiej, opracowane przez archeologów lub muzealników zajmujących się badaniem zabytków koptyjskich (m.in. P. Grossmann, P. du Bourguet, P. Bellet, H.G. Severin). Niektóre z nich mają pionierski charakter, gdyż są podjęta po raz pierwszy w piśmiennictwie naukowym próbą syntezy naszej wiedzy o danej kategorii zabytków. Znając niejednorodność sztuki koptyjskiej, jej liczne lokalne odmiany, trudności z określeniem proveniencji większości zabytków i problemy z ich datowaniem, trzeba z uznaniem podkreślić wysiłek autorów tych hasel. W Encyklopedii znalazły się także hasła prezentujące największe muzea świata posiadające w swoich zbiorach znaczące kolekcje zabytków koptyjskich. Cenne są także hasła ikonograficzne ukazujące występowanie różnych tematów lub motywów w sztuce koptyjskiej.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż opublikowana po raz pierwszy specjalistyczna Encyklopedia Koptyjska jest dziełem nowatorskim, które nie ustrzegło się pewnych błędów.

Jak się zdaje, wydawcy nie wypracowali sobie konsekwentnych zasad doboru współpracowników, autorów hasel. W zespole autorów dziwi brak wielu nazwisk wybitnych koptologów lub sygnowanie przez niektórych z nich hasel dalekich od ich specjalizacji. Typowym przykładem są na przykład hasła „polskie” dotyczące odkryć w Nubii. Takie hasła jak Dongola, Faras, Kazimierz Michałowski zostały napisane przez autorów obcych (William Y. Adams, Azis S. Atiya), ze szkodą dla ich zawartości. Polacy napisali by je bardziej kompetentnie.

Dobra encyklopedia nie powinna być pozbawiona aparatu naukowego. W niektórych hasłach Encyklopedii Koptyjskiej stoi on na bardzo wysokim poziomie, lecz w zbyt wielu hasłach można zauważyć w bibliografii duże luki, jak na tak poważne wydawnictwo.

Porównanie treści wielu pokrewnych hasel sprawia czasem wrażenie, że brak było w zespole redagującym Encyklopedię zwykłej koordynacji, która pozwoliłaby uniknąć rozbieżności. Niekiedy treść hasel przeczy sobie podając odmienne informacje. Dobór tekstów źródłowych w niektórych hasłach jest co najmniej dyskusyjny. W wielu hasłach brak rozróżnienia między prawdą historyczną a tradycją kościelną, lecz to apologetyczne nastawienie wielu autorów, głównie pochodzenia koptyjskiego, można wytłumaczyć trudną sytuacją społeczno-polityczną Koptów, żyjących we wrogim im islamskim otoczeniu.

Mimo wyrażonych zastrzeżeń co do treści niektórych hasel i niedociągnięć redakcyjnych Encyklopedia Koptyjska stanowi bezcenne narzędzie pracy dla wszystkich zajmujących się studiami nad dziejami Kościoła koptyjskiego i dziedzictwem kulturalnym Koptów.

Tadeusz Gołgowski, Warszawa

Henryk PAPROCKI, *Le Mystère de l'Eucharistie. Genèse et interprétation de la liturgie eucharistique byzantine*, Les Éditions du Cerf, Paris 1993.

Liturgia jest sercem Kościoła prawosławnego, tajemnicą prawdziwej i realnej wspólnoty z Chrystusem. Eucharystia jest „sakramentem sakramentów”, centralnym sakramentem Kościoła, źródłem innych czynności sakramentalnych. Życie i działalność każdego członka Kościoła znajduje wyraz w zgromadzeniu eucharystycznym, a szczyt życia chrześcijańskiego ma miejsce w tajemnicy Eucharystii. Ponieważ życie Kościoła przejawia się najpełniej w liturgii, przeto jej znajomość jest koniecznością dla wszystkich, nie tylko dla duchownych.

Pogłębieniu tej znajomości służy nowa, druga z kolei książka ks. Henryka Paprockiego wydana przez renomowane teologiczne wydawnictwo francuskie Les Éditions du Cerf. Książkę przetłumaczyła doskonale z języka polskiego Francoise Lhoest. Ks. Paprocki jest duchownym Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego i wykładowcą w prawosławnym Seminarium Duchownym w Warszawie.

Liturgia bizantyjska wykazuje pewną symetrię w swojej budowie, łatwą do zauważenia

nawet przy pobieżnej analizie. Celem pracy ks. Henryka Paprockiego jest prześledzenie rozwoju poszczególnych części bizantyjskiej liturgii eucharystycznej, ich pełna analiza historyczna i objaśnienie ich pierwotnej symboliki. Nie jest to jednak praca z zakresu rubryczyki, lecz wnikliwe studium z zakresu liturgii porównawczej, będące rodzajem komentarza do liturgii Kościoła prawosławnego, w którym uwzględniono także wzajemne powiązania i wspólne źródła liturgii całego chrześcijaństwa oraz przedstawiono panoramę aktualnego stanu badań w tej dziedzinie.

Książkę otwiera przedmowa znanego liturgisty francuskiego, specjalisty od liturgii wschodniochrześcijańskich, Irénée-Henri Dalmasia, prezentująca ją czytelnikowi francuskiemu.

W właściwym wstępie autor przedstawia stan badań nad liturgią bizantyjską zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie, również w Polsce, poczynając od upadku Konstantynopola w 1453 r. Stan ten, jeżeli chodzi o badania polskie, przedstawia się bardzo skromnie. Do nielicznych publikacji polskich na temat liturgii wymienionych przez autora należałoby chyba dodać jeszcze redagowaną przez ks. Wacława Świerza wskiego serię podręczników liturgii ogólnej i szczegółowej pt. *Mysterium Christi*. Niestety, jak dotąd, ukazał się tylko tom 5: Liturgia uświęcenia czasu, Kraków 1984. Warto również wymienić publikacje ks. Wacława Schenka z serii *Liturgia sakramentów świętych*.

Rozdział pierwszy przedstawia rozwój historyczny greckiej tradycji liturgicznej. Autor przedstawia tu wpływ paschalnej domowej liturgii żydowskiej, a także nabożeństw synagogałnych na powstającą liturgię chrześcijańską. Następnie opisuje liturgię eucharystyczną w pierwszych gminach chrześcijańskich i okres jej unifikacji w II i III w. W okresie przedniejskim zanikało żydowskie podłoże liturgii, a przyjmowano wzorce syryjskie i greckie. Po soborze w Nicei (325) następuje unifikacja formularzy liturgicznych, pojawiają się ustalone teksty modlitw a duże ośrodki (Rzym, Antiochia, Aleksandria) zaczynają oddziaływać na układ liturgii zależnych od nich Kościołów. Na Wschodzie powstają trzy zasadnicze typy liturgii, zgodnie z regionem pochodzenia – aleksandryjski, antiocheński i wschodniosyryjski. Autor śledzi ewolucję tych typów liturgii aż do IX w., kiedy to można mówić o ukształtowanym bizantyjskim typie liturgii.

W rozdziale drugim autor omawia pochodzenie liturgii eucharystycznych używanych w Kościołach prawosławnych. Najpierw przedstawia genezę Liturgii św. Jana Chryzostoma, najbardziej popularnej, której tekst ustalił się ostatecznie około XI w. w dwóch redakcjach italo-greckiej i konstantynopolitańskiej. Następnie omawia genezę Liturgii św. Bazylego Wielkiego, rzadziej celebrowaną, oraz Liturgię św. Jakuba Apostoła celebrowaną lokalnie w Jerozolimie, Antiochii i na wyspie Zakynthos. Na końcu przedstawia genezę Liturgii uprzednio konsekrowanych darów, celebrowaną podczas Wielkiego Postu i trzech pierwszych dni Wielkiego Tygodnia, która jest w istocie uroczystym sposobem przyjęcia Eucharystii w dni, kiedy nie odprawia się liturgii.

Chrześcijańskie budowle sakralne żyły bogatym życiem wewnętrznym, którym była liturgia, przede wszystkim eucharystyczna, usprawiedliwiająca ich istnienie.

Rozdział trzeci poświęcony jest omówieniu miejsca i czasu liturgii eucharystycznej. Autor omawia w nim podział liturgiczny kościołów, ich wyposażenie wewnętrzne oraz przedstawia różnorodną terminologię z tym związaną, a w końcowej części rozdziału analizuje pojęcie „czas święty” i mówi kiedy odprawia się liturgię eucharystyczną w prawosławiu.

Rozdział czwarty zawiera analizę struktury proskomidii, wstępnej (przygotowawczej) części liturgii eucharystycznej. Omówiono tu wejście celebransa i asysty do kościoła i sanktuarium, włożenie szat liturgicznych, umycie rąk, przygotowanie darów ofiarnych. Przy omawianiu ceremonii wkładania szat liturgicznych znajdujemy wiele informacji o genezie poszczególnych szat liturgicznych w Kościele bizantyjskim i ich symbolice. Tutaj wykład autora nieco traci wskutek pominięcia ważnej publikacji T. Pappasa, *Studien zur Geschichte der Massgewänder im byzantinische Ritus*, München 1965. Przy okazji opisu ceremonii przygotowania darów ofiarnych mamy obszerny passus o naczyniach liturgicznych używanych podczas liturgii oraz informację o użyciu kadzidła.

Rozdział piąty omawia strukturę liturgii słowa. Mamy tu także obszerny wykład o roli i charakterze śpiewu w liturgii bizantyjskiej oraz opis ceremonii „Małego wejścia” czyli intronizacji Ewangelii. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest porządkowi czytań w liturgii eucharystycznej.

Rozdział szósty poświęcony jest analizie najważniejszej części liturgii, czyli liturgii ofiary. Autor przedstawia ceremonię „Wielkiego wejścia” czyli przeniesienie w uroczystej procesji darów ofiarnych z prothesis na ołtarz, ryt offertorium, pocałunek pokoju i wyznanie wiary. Następnie opisuje i analizuje anaforę, czyli Wielką Modlitwę Eucharystyczną w Liturgii św. Jana Chryzostoma i w Liturgii św. Bazylego Wielkiego. Rozdział kończy opis komunii i ceremonii zamykającej liturgię.

Na zakończenie, jako osobne aneksy, dołączono francuskie tłumaczenie Liturgii św. Jana Chryzostoma i Liturgii św. Bazylego Wielkiego według tekstu greckiego wydanego w r. 1730 przez J. Goara wraz z nowszymi poprawkami sygnalizowanymi w przypisach.

Bibliografia stanowi jeden z podstawowych walorów recenzowanej publikacji. Autor podzielił ją na dwie części: Źródła i Studia. W części drugiej można uzupełnić wykaz publikacji przedstawiony przez autora, o kilka nowych pozycji.

Przy omawianiu w rozdziale pierwszym związków między Eucharystią a uctami miłości (agape) pożyteczne byłoby uwzględnienie publikacji: A. H a m m a n, *Vie liturgique et vie sociale. Repas des pauvres. Diaconie et diaconat. Agape et repas de charite. Offrande dans l'antiquité chrétienne*, Paris 1968. W części rozdziału trzeciego, przy okazji omawiania okryć ołtarza, można zacytować: P. S p e c k, *Die Endyte. Literarische Quellen zur Bekleidung des Altars in der byzantinischen Kirche*, JbÖByz 15, 1966 s. 323-375. Podobnie przy okazji omawiania roli pastoforiów w liturgii bizantyjskiej trzeba zacytować: G. D e s c o e u d e r s, *Die Pastophorien in syro-byzantinischen Osten. Eine Untersuchung zur architektur – und liturgiegeschichtlichen Problem*, Wiesbaden 1983. Hymn syryjski opisujący kościół katedralny w Edessie i jego symbolikę doczekał się nowej interpretacji w artykule: K. E. M c V e y, *The Domed Church as Microcosm: Literary roots of an architectural symbolism*, DOP 37, 1983 s. 91-121. O przechowywaniu elementów eucharystycznych, także w Kościołach wschodnio-chrześcijańskich, traktuje książka: O. N u s s b a u m, *Die Aufbewahrung der Eucharistie*, Bonn 1979.

Sumując podkreślić należy, iż książka ks. Henryka Paprockiego jest rzetelnym studium na temat liturgii bizantyjskiej i powinna służyć jako podstawowe narzędzie badawcze dla wszytkich zajmujących się Kościołem prawosławnym.

Należy mieć nadzieję, że ktośś z krajowych wydawnictw naukowych podejmie się wydania polskiej wersji tej ważnej książki. Tekst polski od dawna gotowy jest do publikacji, bowiem ks. Henryk Paprocki miał opublikować swą książkę w Instytucie Wydawniczym PAX w roku 1989. Niestety, ze względu na zaistniałą wtedy w kraju sytuację ekonomiczno-polityczną do wydania jej w Polsce nie doszło.

Tadeusz Gołowski, Warszawa

Ks. Zbigniew SAREŁO SAC, *Etyczna doniosłość doświadczenia religijnego. Studium teologicznomoralne w świetle transcendentnej antropologii K. Rahnera*, Warszawa 1992, ss. 285 (Biblioteka Instytutu Teologii Apostolstwa, 5).

Omawiana książka stanowi rozprawę habilitacyjną, a więc pracę, która ma stanowić o dojrzałości jej autora do samodzielnej pracy naukowej. Dobrze się stało, że „dojrzwanie” habilitanta znalazło swój wyraz już we wcześniejszych jego publikacjach. Prześledzić bowiem tam można, iż ks. Sareło, zajmując się zagadnieniami teologicznomoralnymi, nie poprzestawał na odnotowaniu pewnych zjawisk ani na ich opisie czy nawet analizie, lecz dobitnie wskazywał na trudności i problemy w nich występujące; co więcej, podejmował próby poszukiwania sposobów zaradzenia im. Tutaj zwłaszcza należy z uznaniem odnotować, iż wychodząc od doświadczenia, przede wszystkim religijnego, postulował on już uprzednio inne podejście w uprawianiu teologii moralnej, głównie w zakresie metodologii. Można więc w tym widzieć już zapowiedź tematyki stanowiącej przedmiot dociekań w pracy habilitacyjnej.

Przyjmując zasadnicze założenie, że istnieje ścisły związek między życiem moralnym i religijnym, ks. Sareło w swej rozprawie jako zadania problemowego podjął się zbadania wpływu tego ostatniego na postawy moralne człowieka. Pragnąc ująć tę kwestię w kategoriach bardziej naukowych, określił on bliżej, co rozumie przez życie religijne, ograniczając się przy tym do samego doświadczenia religijnego. Ponieważ to ostatnie, mimo znamion pojęcia ścisłego, bywa dość różnorodnie pojmowane, w podjętych badaniach uznał naprzód za